

УДК 37.091.12.011.3-051:005.336.2:316.72

ОЛЕНА СЕМЕНОГ, д-р пед. наук, професор
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
Адреса: вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна
E-mail: olenasemenog@gmail.com

ФАХОВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ВИМІРАХ КРОС-КУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

АНОТАЦІЯ

У статті на прикладі пропедевтичного навчального курсу «Вступ до слов'янської філології» розглядається змістове наповнення фахової підготовки майбутнього вчителя до крос-культурного діалогу. Серед основних завдань курсу виокремлено: виховання мовної толерантності шанувальника рідної та інших мов; формування у студентів умінь здійснювати лінгвокультурологічний коментар фольклорних, художніх текстів і дискурсів; побудову стратегії й тактики міжкультурного спілкування відповідно до національної психології. Наведено зразки запозичень у слов'янських мовах, фразем. Акцентовано увагу на розгляді славістів як толерантних посередників на шляху до міжкультурної взаємодії країн і народів, на потребі умінь перекладацької діяльності, що увиразнює крос-культурний діалог.

На підставі аналізу наукових, довідниково-енциклопедичних джерел, апробації навчального курсу зроблено висновок, що слов'янська філологія є потужним засобом крос-культурного діалогу; містить багатий фактологічний матеріал, який сприяє усвідомленню процесів становлення й розвитку етнокультурних спільнот у часі і просторі, формуванню загальнолюдських цінностей і національної свідомості, розвитку наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, мовопізнання і мовокористування; створює умови для усвідомлення індивідуальності як української мов, так і інших мов, культур, інтелектуальних й емоційних контактів між цими мовами і культурами.

Ключові слова: майбутній учитель, полікультурна освіта, фахова підготовка, міжкультурна комунікація, пропедевтичний навчальний курс «Вступ до слов'янської філології», крос-культурний діалог, лексика, фразеологія слов'янських народів.

ВСТУП

У доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО про глобальні стратегії розвитку освіти в ХХІ ст. зазначено, що одна з найважливіших функцій сучасної школи – навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити існуючу взаємозалежність держав і етносів у свідому солідарність [5]. Місія вчителя як носія морально-етичних та естетичних цінностей крос-культурного діалогу в поліетнічному і багатомовному суспільстві є особливою. В умовах інтенсивних інтеграційних процесів і міжнаціональних контактів освітянська громада відчуває гостру потребу в педагогах, котрі глибоко усвідомлюють свої національні корені, шанують культурні традиції інших народів та у фасилітативному форматі навчальної діяльності сприяють вихованню громадянина світу з планетарним баченням толерантного співжиття. У Польщі, Румунії, Франції, Японії для збереження самобутньої культурної ідентичності, засвоєння зразків і цінностей культурно-історичного досвіду різних народів, формування потреби у міжкультурній комунікації, розвитку толерантності, активної соціальної взаємодії з

представниками різних культур школярам і студентам пропонують широкий спектр навчальних занять з історії, мови, географії, захоплюючих екскурсій до видатних історико-культурних пам'яток.

Особлива роль у крос-культурному діалозі належить мовному досвіду, знанням, почуттям. «Вивчення мов світу – це всесвітня історія думок і почуттів людства», – переконував видатний німецький науковець В. фон Гумбольдт [4, с. 349]. Теза В. Гумбольдта про тотожність мови й «духу народу» набула суттєвої трансформації в концепції українського вченого О. Потебні. Погоджуючись з тим, що дух без мови неможливий, славіст і культуролог доводив: «Прийнявши ... дух у розумінні свідомої розумової діяльності, що передбачає поняття, які утворюються тільки за посередництва слова, ми бачимо, що дух без мови неможливий, бо сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією» [8, с. 37]. Потебнянська концепція важлива для розуміння національної природи полімовної і культуромовної особистості, що є актуальним для мовної освіти України.

У програмі з української мови у старшій школі, особливо у профільних філологічних класах, передбачено, зокрема, блок «Українська мова серед інших слов'янських і неслов'янських мов», що реалізується в таких темах: «Українська мова в «діалозі культур»», «Спільні традиції слов'ян та їх мовне вираження», «Етнічна близькість слов'янських народів», «Традиції, звичаї, обряди мешканців, які живуть поряд з українцями» [9]. До навчальних дисциплін у вищій педагогічній школі, пріоритетом яких вбачаємо цінності культури як форми людського співіснування, крос-культурного діалогу, толерантності, «співпраці» різних мов, відносимо «Вступ до слов'янської філології». У професіограмі сучасного вчителя важливе місце займають знання лінгвокультурем та вміння адекватно їх використовувати в навчально-виховному процесі: проводити асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; здійснювати лінгвокультурологічний коментар фольклорних, художніх текстів і дискурсів; будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології. Збагачення знаннями про слов'ян, слов'янські мови, слов'янські літератури, відомостями про науковців-славістів сприяє формуванню загальнолюдських цінностей і національної свідомості, розвитку наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, мовопізнання і мовокористування, створює умови для усвідомлення індивідуальності як української мов, так і інших мов, культур, інтелектуальних й емоційних контактів між ними.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті на прикладі курсу «Вступ до слов'янської філології» розглянемо змістове наповнення фахової підготовки майбутнього вчителя до крос-культурного діалогу.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз літературних джерел засвідчує, що полікультурна освіта на сьогодні розглядається крізь призму концепцій взаємодії культур, міжкультурної комунікації, етнічної і крос-культурної психології (Н. Іконніков, Н. Лебедева, С. Тер-Мінасова та ін.). Крос-культурність (з англ. – «перетин культур») вчені розглядають як комплексне наукове знання про мовну особистість в умовах полікультурного світу (Ю. Караулов, Л. Крисін, В. Постовалова, Л. Саяхова та ін.). Українські (І. Голубовська, П. Гриценко, В. Дорож, В. Жайворонок, В. Конобродська, М. Кочерган, В. Лучик, В. Манакін, О. Селіванова, В. Скляренко, Н. Слухай та ін.) та російські й білоруські вчені (В. Воробйов, В. Костомаров, В. Красних, В. Маслова, В. Телія, Є. Брисіна та ін.) представляють різноаспектну славістичну проблематику (мовну ситуацію у слов'янських

країнах, слов'янську обрядовість, слов'янську літературу), що сприяє фаховій підготовці майбутнього вчителя до крос-культурного діалогу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Мету славістичної навчальної дисципліни вбачаємо у формуванні й розвитку у студентів загальнокультурних і професійних компетенцій, здатностей застосовувати набутий досвід у галузі теорії та історії основної слов'янської (української) мови, комунікативної лінгвістики, філологічного аналізу тексту, готовності до поширення й популяризації філологічних знань у виховній роботі з учнями. Одним з основних завдань курсу є виховання мовної толерантності шанувальника рідної та інших мов, тому залучаємо студентів до дискусії філософсько-культурологічного спрямування. Підґрунтям для міркувань слугує, наприклад, вислів німецького мовознавця Г. Гадамера: «Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову. ... в рідній мові струменить близькість до свого, у ній – звичаї, традиції й знайомий світ....у реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина» [3, с.123].

Під час розгляду теми «Історія і розвиток слов'янської філології» доцільною є участь студентів у конференції, мета якої – ознайомлення з науковими центрами слов'ян, основним напрямом діяльності українських, російських, чеських, польських, словацьких, хорватських учених (І. Бодуена де Куртене, Ф. Буслаєва, О. Востокова, Й. Добровського, А. Кримського, Т. Лера-Сплавинського, М. Ломоносова, Ф. Міклошича, Л. Нідерле, Д. Овсяннико-Куликовського, О. Потебні, О. Соболевського, С. Смаль-Стоцького, І. Срезневського, О. Тимченка, П. Шафарика, О. Шахматова, В. Ягича), працями сучасних українських мовознавців, письменників, культурних діячів (Л. Булаховського, О. Горбача, А. Зеленька, О. Курило, О. Мельничука, Г. Півторака, Ю. Шевельова (Шереха)). Славісти завжди виступали і виступають толерантними посередниками на шляху до міжкультурної взаємодії країн і народів.

Висвітлюємо також історико-культурні, суспільно-економічні особливості епохи, в якій творять і збагачують славістичну науку мовознавці, літературознавці, історики слов'янських народів, фахівці зі слов'янської етнографії та народної творчості, характеризуємо славіста як мовну особистість. Реферування праць спрямовуємо на набуття студентами вмінь подавати загальну характеристику концептуальних позицій науковців стосовно місця рідної мови в системі світових та близькоспоріднених мов.

Пропонуючи для порівняльного аналізу тексти, що репрезентують слов'янські мови, розглядаємо їх як візитку національної своєрідності кожного народу. Тематика текстів стосується історії, літератури, географії, культури слов'янських народів, а зміст сприяє пізнанню світу ментальності кожного з народів, вихованню почуттів громадянськості, патріотизму, формує навички дослідницької роботи, прагнення хоча б на елементарному рівні опанувати іншу мову. Так, пропонуємо прочитати уривок вірша «Заповіт» Т. Шевченка різними слов'янськими мовами, знайти спільні і відмінні мовні елементи в різних текстах. Такі завдання стимулюють розвиток інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення, формування потреби в оволодінні мистецтвом слова, визначенні своєї ролі, місця і можливості самореалізації у світі людей, які спілкуються. Увага до розгляду оригінальних текстів дає можливість активізувати діяльність студентів у «діалозі культур», допомагає не лише зрозуміти твір, а й осягнути особливості національного світогляду письменника.

У лексиці мови, як у дзеркалі, відображається життя народу (за О. Леонтьєвим [7]), його мовне багатство, різнобарвність, гармонійність, простота і ясність у вимові, образність, мальовничість, що зумовлюється специфікою мислення, світовідчуття і світосприймання. У різних слов'янських мовах збережено до десяти тисяч слів

праслов'янського походження. Наприклад, зазначаємо, що слова *дитина* і *парубок* взаємозв'язані. Виявляється, в індоєвропейській мові *orbh* означало «маленький». У російській мові йому відповідає слово *ребенок*, а в українській діалектній – *робя* (на відміну від спільнослов'янського терміна *роба* – «селянка, особисто залежна від феодала»). У XIV–XV ст. етимологічний корінь *orbh* сприяв виникненню деривата «парубок» у значенні «феодално залежна людина, челядник, двірський слуга» (пор. у польській мові *parobek* – «наймит»), а в XVI – XVIII ст. це слово набуло ще одного значення – «неодружений чоловік» (пор. у німецькій мові *erbe* – «спадкоємець») [2, с. 128; 145; 10]. Українське слово *сват* має тотожне звучання у білоруській (*сват*), російській (*сватъ*), болгарській (*сват*), сербській (*сват*), словенській (*svât*), чеській і словацькій (*svat*), польській, верхньолужицькій (*swat*) мовах. Слово походить від займенникової основи *svo*, *sve* і тлумачиться як «гість», «чужак», «сам по собі», «родич, друг» [6].

Текстовий матеріал для теми «Лексика і фразеологія слов'янських народів», запропонований студентам з фольклорних і художніх творів, спрямовуємо на пошук і пояснення значень власне лексики слов'янських мов (наприклад, власне українських слів *вареники*, *бориц*, *галушки*, білоруських *ветразь* («парус»), *апошні* («останній»), російських *пашня*, *деревня*, *ямщик* тощо), лексичних запозичень (наприклад, з польської – *скарга*, *ліжко*, *мазурка*, *обіцяти*, *кепський*, *білизна*, *місто*; болгарської – *глава*, *благодать*, *воскреснути*, *подвиг*, *сотворити*; білоруської – *нацадак*, *понеділок*; чеської мови – *брама*, *паркан*, *речник*, *часопис* та ін.). Такі запозичення зумовлені економічними, політичними і культурними стосунками між українським та іншими слов'янськими мовами.

Пізнавальне значення носять вправи, що передбачають характеристику запозичень-українізмів у слов'янських мовах: наприклад, у білоруській – *травень* (*май*), *охороняти*, *тітка*; російській – *смалець*, *пугатарь*, *бориц*, *бондар*; польській – *hreczka*, *hopak*, *koczerga*, *hodowac*; верхньолужицькій, чеській мовах – *kozak*. Корисними є вправи на вияв міжмовних омонімів: українське *гора* в болгарській, македонській означає *ліс*; російське слово *наглий* (нахабний) в українській означає *раптовий*; польська *пилка* – це український *м'яч*; українська *булка* – це болгарською *наречена*; український *овоч* – польський *фрукт*; російське *изба* означає *дім*, *житло селянина*; у болгарській мові *изба* – це *землянка*, *погріб*; польське *izba* означає *кімнату*, *палату*. Слово *речь* у російській мові означає *сказане*, *вимовлене*, в українській, болгарській мовах слово *річ* – це *певна річ*, *предмет*; у польській *rzecz* – *річ*, *предмет*, *справа* (*Rzeczpospolita* – загальна справа, республіка, держава). Термін *час* у білоруській, польській, чеській, верхньолужицькій мовах означає *загальне поняття часу*, в російській, болгарській, сербській, хорватській мовах – *годину*, а в болгарській мові слово *година* означає *рік*.

Крос-культурний діалог увиразнює фразеологія. Саме на фразеологічному рівні національно-культурні особливості мовної системи виявляються найбільш яскраво і своєрідно. При перекладі пареміографічного фонду з однієї мови на іншу важливо знати особливості ментальності кожного з народів. Зіставляємо, наприклад, фразеологічні звороти: українське *за царя Гороха*, польське *Za krola Cwiczka*, словацьке *za Kakana kral'a* за етимологічними, фразеологічними словниками. Позначувані фразеологізмами поняття сприймаються носіями різних мов однаково, але образи, які лежать в їх основі є специфічними, оскільки виражають етнопсихологію народів.

Розширення, поглиблення знань у галузі крос-культурного діалогу слов'янських народів стимулює тема «Традиції слов'янських народів». На матеріалі науково-навчальної,

довідкової, художньої літератури шляхом аналізу текстів, виконання тестових завдань, огляду відеозаписів, моделювання ігрових ситуацій розглядаємо питання взаємовпливу культур, спільних і відмінних рис у побуті, ремеслах, родинних і календарних обрядах українців, поляків, македонців, болгар, білорусів, чехів, росіян, словаків, сербів, словенів, хорватів, лужичан.

Порівнюємо, наприклад, описаний у тексті обряд словацького свята «Годи» з українським. Ідея цього родинного свята – вираження вдячності духам і язичницьким богам за багатий урожай, молитва за врожай майбутнього року. У кожному домі готувались до свята: наводили лад в оселі, запікали гусей, варили пиво. Поляки свято Малгожати теж пов'язують з багатим урожаєм хліба. Говорять: «свята Малгожата – хліба повна хата». В обрядах, які проводили словенці в Юрійв день, відображені давні уявлення про весняне пробудження природи, магічну силу зелені, квітів, які збирали на луках і прикрашали будинки, людей, тварин. Це свято називали також «Зелений Юрій». Такого ж характеру свято і в українців. Болгарське свято Ладування (ворожіння на перснях), яке відбувається на Новий рік, нагадує українські дівочі ворожіння. Готуючись до весілля, українці та білоруси випікали *підручник*, *падручник* («фізновид короваю, який кладуть молодому під руку»), росіяни – *столовуху* («весільний хліб»), словаки – *radostnik*, *radovnik*, чехи – *radvanec* («обрядове печиво») [10]. Аналіз чеських, болгарських, сербських, словенських та інших традицій дає підстави студентам-філологам дійти висновку, що кожен зі збережених обрядів слов'ян пронизує родинність.

Студентам, які виявляють дослідницький інтерес до слов'янської філології, пропонуємо підготувати виступи «Українсько-польські (словацькі, чеські, російські) мовні контакти», «Україністика в Болгарії (Чехії, Білорусі, Словаччині, Польщі, Хорватії)». Враховуємо, що Україна є багатонаціональною державою, тому звертаємо увагу на культурні надбання слов'янських народів на території нашої країни, а також з'ясовуємо, чи функціонують і як школи з польською, словацькою та іншими мовами викладання. Цілком природно звернутися також до творчого набутку українських письменників. Відомо, що Леся Українка добре володіла старогрецькою, латинською, німецькою, французькою, англійською, російською, болгарською мовами, перекладала з чотирнадцяти мов. Кожний переклад письменниці, за словами І.Франка, став золотим мостом, що поєднував українську мову і українську душу з багатьма мовами світу.

Для проектування тем важливим є пошук дослідницького матеріалу. Доцільними є методи реконструкції, використання яких дозволяє забезпечити зв'язок з курсами історії, філософії, літератури, етнопедагогіки і етнопсихології, розширює методологічний інструментарій слухачів. У процесі опанування курсу педагогіки важливими є т.зв. діалоги педагогічних культур слов'янських народів за творами Януша Корчака. Польський письменник, педагог, лікар Януш Корчак разом з двомастами своїми вихованцями Будинку сиріт у 1942 році був відвезений до концтабору у Треблінці. Він не зміг врятувати дітей, але й «не залишив їх перед обличчям смерті, як не залишав їх і перед обличчям життя». Волею долі з цього ж 1942 року носив у своїх грудях осколки німецької свинцевої кулі Василь Сухомлинський. Особистість, діяльність, книги прекрасного польського педагога Януша Корчака справили величезне враження на українського педагога. Знайомство через твори зі світом Старого лікаря (так у Польщі називали Корчака), котрий всього себе до останку віддав дітям, спонукало В. Сухомлинського назвати свою талановиту книгу «Серце віддаю дітям».

Лекції, семінарські, практичні заняття наповнюємо інтерактивними технологіями. Широкі проблемно-пошукові можливості для реалізації міжпредметних взаємозв'язків

надають семінари-конференції. Заняття-екскурсії, «діалоги особистостей» доповнюємо виставками наукових праць учених-славистів і студентських рефератів, елементами рольової гри. Під час такої роботи майбутні вчителі-словесники вчать висувати гіпотези, аргументувати власні відповіді, порівнювати. Робота з текстами слов'янських книг, газет, журналів, перегляд відеорепортажів, аналіз культурологічних Інтернет-сайтів Інституту слов'янознавства (Институт славяноведения) Російської Академії Наук у Москві, Інституту слов'янської філології (Institut za slavensku filologiju) в Загребі, Instytut Slawistyki Польської академії наук у Варшаві та інших формує у студентів навички дослідницької діяльності, сприяє пізнанню світу ментальності кожного з народів.

ВИСНОВКИ

Огляд наукових робіт засвідчує, що слов'янська філологія є потужним засобом крос-культурного діалогу, оскільки містить багатий фактологічний матеріал, що сприяє усвідомленню процесів становлення й розвитку етнокультурних спільнот у часі й просторі. Полікультурний підхід спрямовує на більш свідоме ставлення студентської молоді до розгляду питань про особливості світогляду, історії, культури, характеру українців та інших слов'янських народів. У майбутній професійній діяльності, навчаючи рідної мови, вчитель гідно представить її місце у системі світових мов, а також у сім'ї близькоспоріднених слов'янських мов. Водночас проведені заняття з елементами слов'янського фольклору і слов'янських літератур стимулюють потребу майбутніх учителів у навчальних курсах з перекладацької діяльності. Це увиразнить крос-культурний діалог і зміцнить позиції славістики й славістичної підготовки у вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айдачич Д. Кому потрібна славістика сьогодні? / Деян Айдачич [Електронний ресурс] Режим доступу: www.rastko.rs/rastko-ukr/au/dajdacic-slavistika_ua.html
2. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 588 с.
3. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт ; пер. с нем. яз. под ред., с предисл. Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
5. Доклад Генерального директора о глобальном плане действий по достижению целей в области образования для всех / ЮНЕСКО : исполнительный совет : сто семьдесят четвертая сессия : п. 8 предварительной повестки дня. – 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001442/144245R.pdf>.
6. Історія української мови. Лексика і фразеологія / за ред. В.М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1983. – 739 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения : [учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология»] / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 365 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Х. : Типография “Мирный труд”, 1913. – 225 с.
9. Мацько Л. І. Українська мова: 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія / Л. І. Мацько, О. М. Семенов. – К. : Грамота, 2011. – 135 с.

10. Славянская этнолингвистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: karija.narod.ru.

11. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри : монографія / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 324 с.

12. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974 – 2010. – Вып. 1 – 36.